

Sever, M. ve Özdemir, S. (2020). Koronavirüs (Covid-19) sürecinde öğrenci olma deneyimi: Bir fotoses (photovoice) çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1653-1679.

Araştırma

*Makale Geliş Tarihi: 10.08.2020
Makale Kabul Tarihi: 23.10.2020*

KORONAVİRÜS (COVID-19) SÜRECİNDE ÖĞRENCİ OLMA DENEYİMİ: BİR FOTOSES(PHOTOVOICE) ÇALIŞMASI

The Experience of Being a Student During Coronavirus (Covid-19) Pandemic: A Photovoice Study

Melih SEVER*

Seyhan ÖZDEMİR**

* Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-5818-5114, e-posta: melihsever@sdu.edu.tr

** Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-3530-6689, e-posta: seyhanozdemir@sdu.edu.tr

ÖZET

Fotoses, bireylerin günlük yaşamlarını fotoğrafladıkları katılımcı bir eylem araştırması yöntemidir. Bu çalışma, uzaktan eğitim sürecinde yaşananları fotoğraflar aracılığıyla somutlaştırmak ve katılımcı merkezli bir açıdan yorumlamak amacı ile yürütülmüştür. Pandemi döneminde öğrencilerin yaşadıkları kendi gönderdikleri fotoğraf ve açıklamalarla betimlenmeye çalışılmıştır. Çalışmaya 154 öğrenci katılmış toplam 66 fotoğraf elde edilmiş ve katılımcılarla yapılan odak grup görüşmesi sonucunda 12 fotoğraf seçilerek bu çalışmada ele alınmıştır. Fotoğrafların ve yorumların analizinde 5 farklı tema inşa edilmiştir: Görünmeyi görünür kılma-Koronavirüs sürecini temsil eden sembolik imgeler, Koronavirüs bizi nasıl etkiledi? Koronavirüsün yansımaları, Pandemi süreci bize ne öğretti? Sürecin öğrettikleri, Ne yapmamız gerek? Toplumsal mesajlar, Fotoses çalışmasına katılmak nasıl bir deneyimdi? Fotoses çalışması hakkındaki görüşler.

Çalışma sonucunda, çalışmaya katılan öğrenciler özellikle ev içinde bakım yükünü temsil eden imgelere odaklanmış, aile içindeki özellikle kız öğrencilerin yemek yapma ve aile üyelerine bakım verme sorumluluğu ile uzaktan eğitim alma ve eğitime odaklanma arasında yaşadıkları gerilime dikkat çekilmiştir. Kırsal kesimde yaşayan öğrenciler için yoksunluklar betimlenmiş ve fırsat eşitsizliği vurgulanmıştır. Ayrıca koronavirüs süreci oldukça stres yüklü ve öz denetim becerisi gerektiren daha önce hiç karşılaşılmamış bir deneyim olarak imgelenebilir. Karamsarlık ve ümit arayışı öğrencilerin imgelerinde göze çarpmıştır. Koronavirüsün öğrencileri farklı yönlerden etkilediği; yalıtılmışlığın, uyumsuzluğun artması ile artan sorumlulukların katılımcılar üzerinde oluşturduğu tükenmişlik duygusu yorumlarda dile getirilmiştir. Bu çalışmada fotoses yönteminin özellikle genç nüfus ile birlikte uygulandığında oldukça verimli ve katılımcı odaklı bir çalışma olabileceği ifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Koronavirüs, fotoses, uzaktan eğitim, pandemi, sosyal hizmet

ABSTRACT

Photovoice is a participatory action research method in which individuals photograph their daily lives. This study was carried out with the aim of concretizing the experiences in the distance education process through photographs and interpreting it from a participant-centered perspective. Students' experiences during the pandemic period were conveyed with the photographs and explanations they created themselves. A total of 66 photographs were obtained, from 154 students participated in the study. 12 photographs were selected as a result of the focus group interviews with the participants and were these were analyzed in this study.

In the analysis of photos and explanations, 5 different themes have been identified: Making the invisible visible - Symbolic images representing the coronavirus process, How did the coronavirus affect us? Reflections of the coronavirus, what has the pandemic process taught us? What the process teaches, What should we do? Social messages, What was it like to participate in photovoice research? Opinions about photovoice.

As a result of the study, the students who participated in the study focused especially on the images that represent the burden of care in the home, and the tension experienced by especially female students in the family between the responsibility of cooking and caring for their family members and their focus on distance education and education was highlighted. Deprivations for students living in rural areas are described and inequality of opportunity is emphasized. In addition, the coronavirus process is envisioned as an unprecedented experience that is highly stressful and requires self-control skills. Pessimism and the search for hope were evident in the images of the students. The coronavirus affects students in different ways; The feeling of burnout created by the increasing responsibilities with increasing isolation and incompatibility was expressed in the comments. It has been stated that the photovoice method can be a very efficient and participatory-focused work, when especially conducted with young population.

Key words: *coronavirus, photovoice, distance education, pandemic, social work*

GİRİŞ

Tüm Dünya'yı etkisi altına alan koronavirüs sürecinde olağanüstü gelişmeler yaşanmıştır. Koronavirüs salgını tüm dünyayı ve hayatın bütün yönünü olumsuz etkilemiştir. Bu çalışma tamamlandığı sırada da koronavirüs tüm dünyayı etkilemeye devam etmektedir. Eğitim ve öğretim sektörü özellikle bu süreçte sekteye uğramıştır. Tüm seviyedeki öğrenciler alışılmışın dışında uzaktan eğitimle eğitim öğretime devam etmeye çalışmaktadır.

Literatür incelendiğinde daha önceki yaşanan pandemilerde de mevcut durumu yönetebilmek için ilk yapılan müdahalelerden birinin okulların kapatılması olduğu görülmektedir (Hens vd., 2009). Koronavirüs pandemisinde de önceki pandemiler gibi birçok ülkede okullara ara verilmiştir (Sahu, 2020; Viner vd., 2020).

Dünyadaki okullardan bazıları 2019-2020 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılına bir sonraki seneye aktarmayı seçerken, bazı okullar da ise uzaktan eğitim platformu üzerinden eğitime devam etmeye karar vermiştir (Domenico vd., 2020; Viner vd., 2020).

Türkiye’de neredeyse tüm üniversiteler eğitimlerine ara verip uzaktan eğitim yolu ile 2019-2020 dönemini devam ettirme kararı almıştır. Bu dönemde üniversitelerin yüz yüze eğitime ara vermesiyle binlerce öğrenci okumak için geldikleri şehirlerden ailelerinin yanına gitmek durumunda kalmıştır. Yüz yüze eğitim yolu ile verilen eğitimler yerini bilgisayar ve internet üzerinden sağlanan eğitime bırakmıştır.

Öğrenciler bu süreçte birçok zorluklarla karşılaşmışlardır. Pandemi döneminin uzun sürmesi birçok öğrencinin farklı düzeylerde mağduriyet yaşamasına neden olmuştur. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir;

- Eşyalarının (bilgisayarları, elbiseleri, kitapları, notları vb.) okudukları şehirde kalması,
- Belirsizlikler (derslerin nasıl olacağı, sınavların nasıl olacağı vb.)(Karagün, 2020).
- Derslerin internet üzerinden yapılması (verimin düşük olması, internet erişimi, ses kesilmesi, derslerin kayıt yapılmaması, derslerden geri kalma gibi) (Keskin & Derya, 2020).
- İnternete erişimin kısıtlı olması, kırsal kesimde yaşama, internet alt yapısının olmaması
- Adaptasyon sorunu (derslere adaptasyon, ailenin yanında okumak ve aynı zamanda çalışmak gibi)
- Ailevi sorunlar (işsizlik, ders çalışma ortamının olmaması gibi)
- Sağlık sorunları (Hastalığı geçirmiş olanlar, ailesinde kronik rahatsızlığı olanlar gibi)
- Psikolojik sorunlar (uzun süre içeride kalma, sıkıntı, stres, endişe, bunalım, yorgunluk, umutsuzluk gibi) (Çetin & Özlem, 2020).

Bu dönemde dersleri ve sınavları uzaktan eğitim ile tamamlamak hem öğrenciler hem de akademisyenler için farklı bir deneyim olmuştur. Bazı katılımcılar bu deneyimi “*Yatakların sınıf sırası, bilgisayarların kalem ve defterler konumuna geçtiği bir dönem olması*”, olarak açıklarken başka bir öğrenci ise, “*pandemi döneminde ‘öğrenci olmak’ Titanik filmindeki devasa gemi batarken keman çalan müzisyenler gibi olmaya benzer*” şeklinde ifade etmiştir.

Literatürde üniversite öğrencilerinin pandemi dönemindeki deneyimlerini ele alan çalışmalar kısıtlıdır. Türk alanyazında ise bu yöntemle hazırlanmış çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu açıdan bu çalışmanın Türkiye bağlamında alandaki boşluğu doldurması hedeflenmektedir.

YÖNTEM

Çalışma Tasarımı ve Gruplar

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin pandemi sürecindeki deneyimlerini ortaya çıkarmak için nitel yöntem kullanılmıştır. Araştırma daha önce bu deneyimi yaşamamış bireylerin uzaktan eğitim alma sürecinde yaşadıklarını duyurma amacını taşımakta, uzaktan eğitim sürecinde yaşanan zorluklara ve önerilere odaklanmaktadır. Desen olarak katılımcı eylem araştırması yaklaşımı benimsenerek Fotoses (photovoice) metodu kullanılmıştır. Fotoses, “insanların belirli bir fotoğraf tekniği ile topluluklarını aktarabileceği, temsil edebileceği ve geliştirebileceği bir süreç” olarak tanımlanmıştır (Wang & Burris, 1997: 1).

Fotoses ilk olarak 1990'larda sosyal değişimi savunan bir yöntem olarak Wang ve Burris tarafından geliştirilmiştir. Topluluk meselelerini keşfetmek için anlatıyı fotoğrafla harmanlama yaklaşımını tanımlamak için önermiştir. Fotoses, katılımcılarını günlük yaşamlarının bir konusu hakkında fotoğraf çekmeye ve toplu olarak tartışmaya ve tartışılan konuyu ele alacak önerilerde bulunmaya teşvik etmektedir (Baum vd., 2006; Nykiforuk vd., 2011).

Fotoses tekniği, eylem araştırmacılarının günümüzdeki trendi ise fotoğrafları dünyayı görselleştirme araçlarını normalde kullanmayan bireylerin bakış açılarından dünyaya doğru algısal bir erişim sağlamak için araştırmacıya bir imkân olarak kullanmaktır (Clark & Zimmer, 2001; Wang, Cash & Powers, 2000).

Wang ve Burris (1997: 370), fotoğrafın asıl amacının “insanların topluluklarının güçlü yönlerini ve kaygılarını kaydetmelerini ve yansıtmasını sağlamak, büyük ve küçük grup fotoğrafları tartışması yoluyla önemli topluluk sorunları hakkında eleştirel diyalog ve bilgiyi teşvik etmek ve politika yapıcılarına ulaşmaktır”.

Fotosesin teorik kökleri eleştirel pedagoji, feminist teori ve topluluk fotoğrafçılığına dayanmaktadır (Wang & Burris, 1997). Freire (1972)'in eleştirel pedagoji konusundaki görüşüne göre, bireyin baskıcı bir durum hakkındaki farkındalığı diyalog yoluyla oluşturulabilmekte ve bu diyalog fotoğrafçılık yoluyla ortaya çıkabilmektedir.

Görsel sosyoloji ve antropolojiyi temel alarak çıkan fotoses daha sonra halk sağlığını iyileştirmek ve politikayı etkilemek için katılımcı bir eylem araştırma yöntemi olarak uyarlanmıştır (Wang & Burris, 1997).

Katılımcı eylem araştırmalarından biri olan fotoses araştırması genellikle dezavantajlı grupların seslerini imajlar yolu ile aktarmasına ve seslerini duyurmasına yönelik

kullanılmıştır (Wang, Cash, & Powers, 2000). Bir değişimi oluşturmak üzere araştırılan toplumun kendi öznelere katıldığı bir araştırma türü olarak fotoses toplum sağlığı (Catalani & Minkler 2010; Tanhan & Strack, 2020), damgalanma ve ayrımcılık (Russinova, Mizock & Bloch, 2017) alanlarında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Strack, Magill ve McDonagh (2004) fotoses yönteminin gençlerin sesini duyurmasında kişisel ve sosyal kimliklerinin gelişmesinde ve güçlenmesinde etkin olarak kullanılabilecek bir yöntem olduğunu belirtmektedir. Fotoses yönteminde, araştırmacıların fotoğrafları katılımcının katılımı olmadan araştırma amacıyla kullanmaları mümkün değildir (Nykiforuk vd., 2011). Bundan dolayı fotoses araştırmacıları, gerçek anlamıyla katılımcılara yaşamlarının belirli özelliklerinin fotoğrafını çekmelerini ister (Ulin, Robinson & Tolley, 2004). Ayrıca fotoses, katılımcıların kendilerini ve toplumlarını, işlerini ve kameranın objektifinin odaklanabileceği herhangi başka bir şeyi tanımlama imkânı sağlar (Lune & Berg, 2016).

Fotoses, üniversite öğrencilerinde kullanım için özellikle uygundur, çünkü üniversite karar vericilerine ulaşmada etkili ve öğrencilere seslerini duyurma ve potansiyel olarak üniversite politikasını etkileme fırsatı vermektedir (Goodheart vd., 2006). Ayrıca, toplumsal değişime ve güçlendirmeye odaklanmasıyla, pandemi ilgili deneyimlerini kendi yaşam resimlerine dayanarak paylaşmaya ve tartışmaya davet edildiğinden, üniversite öğrencileri için de uygun bir yöntemdir (Lögberg, Nilsson & Kostenius, 2020).

Bu çalışmada Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü öğrencilerinin (N=154, 22 çalışma grubu) koronavirüs sürecinde uzaktan eğitimi fotoses (photovoice) yöntemiyle yorumlamaları incelenmiştir. Bu çalışmada bu gruplardan gelen 66 fotoğraftan sadece 12'si seçilip analiz edilmiştir. Bu fotoğraflar kademeli olarak elenmiş, sadece farklı yorum ve görselleri içeren maksimum çeşitliliği ve yorum zenginliğini baz alan bir şekilde ele alınmıştır. Sonuçta her biri farklı yorum ve bakış açısını sunan aynı zamanda katılımcıların öznel dünyalarında farklı sesler üreten fotoğraflar analiz edilmiş ve katılımcıların kendi yorumları incelenmiştir. Fotoğrafi çeken katılımcı ve grupların kendilerine verdikleri müstear isimler fotoğrafların altında verilmiştir. Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığından gerekli izin alınmıştır (14.07.2020 tarihli ve 94/10 sayılı kararı).

Fotoses Prosedürü

Veri toplama ve analizine rehberlik etmek için Wang ve Burris (1994)'in üç aşamalı fotoses süreci kullanılmıştır:

- 1) Tartışma için katılımcılar tarafından fotoğraf seçimi,
- 2) Katılımcıların pandemiyi kendi "seslerinde" bağlamsallaştırması ve tanımlaması,
- 3) Tartışmadan kaynaklanan konuların ve temaların kodlanması.

Fotoğraf analizi üç aşamadan (fotoğrafın seçimi, hikâyeleri anlatma ve kodlama) oluşur. İlk aşamada küçük veya büyük gruplarla kendilerini en iyi yansıtan fotoğraflara karar verilir. İkinci aşamada katılımcılar fotoğraflarla ilgili hikâyeler paylaşır. Son olarak ise, kodlamada öncelik vermek istedikleri konuları belirlerler (Lune & Berg, 2016).

Öğrencilerin yaşadığı sorunlar, beklentiler, gelecek ümitleri ve sürecin onlara kattıkları kendi oluşturdukları ve yorumladıkları fotoğraflar üzerinden aktarılmıştır. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü öğrencilerinden koronavirüs sürecinde üniversite öğrencisi olma deneyimini betimleyen en az üç fotoğraf çekmeleri istenmiştir. Bunun için telefonlarını veya kameralarını kullanmaları ve herhangi bir etik sorun olmaması için insan yüzü veya kendilerini çekmemeleri istenmiştir.

Ardından öğrencilerden, birlikte grup görüşmesi yapacakları 6 veya 7 kişilik grup oluşturmaları istenmiştir. Her grup üyesinden kendi oluşturduğu üç resmi, gruplarında paylaşması istenmiş ve bu fotoğrafları gruplarında tartışarak toplamda 3 resim ve yorumunu seçmeleri beklenmiştir. (Yani grup üyeleri hep beraber oylama yaparak en yüksek oyu alan 3 fotoğrafı seçecek şekilde grup süreci tasarlanmıştır. Her katılımcı 10 üzerinden fotoğraflara puan vermiş en yüksek toplam puanı alan 3 resim grup resmi olarak seçilmiştir). Her öğrenci resmi ve resmin arkasına yazılan görüşleri birlikte yorumlamıştır. Yorumlamak için alttaki sorulara cevap vermeleri beklenmiştir. İngilizce SHOWED kısaltması ile geçen bu yönerge altı sorudan oluşmaktadır: (a) Burada ne görüyorsunuz?; (b) Burada gerçekte neler oluyor?; (c) Bu hayatımızla nasıl bir ilişki içindedir ?; (d) Bu durum, endişe veya güç neden var?; (e) Bu görüntü başkalarını nasıl eğitebilir? ve (f) Bu konuda ne yapabiliriz?. SHOWED, katılımcıların resimlerini kolayca tanımlamaları için bir araç olarak kullanılmaktadır (Wang & Burris, 1997).

Veri Analizi

Bu çalışmanın veri analizi üç aşamada gerçekleşmiştir. Bunlar; katılımcıların endişelerini yansıtan fotoğrafları seçmek; fotoğrafların her katılımcı için ne anlama geldiğini/ temsil ettiğini tartışma; son olarak ise, fotoğraflardan ortaya çıkan sorunları, temaları veya konuları kodlamaktır (Wang ve Burris, 1997).

Gruplar koronavirüs sürecinde öğrenci hayatını temsil ettiklerini düşündükleri 3 resmi seçtikten sonra yorumlamış ve bu resimle ilgili olarak yukarıdaki soruları cevaplamıştır. Her grup toplamda üç resim ve yorumu oluşturduktan sonra toplamda 22 grup ve 66 fotoğraf seçilmiştir. Bunlardan aynı temayı ve somut eşyaları kullanan (örneğin bilgisayar ve not kağıtları gibi) 12 fotoğraf elenmiş, yorum ve fotoğraftaki imgelerin uyuşmadığı 15 fotoğraf da ayrıca analizden çıkartılmıştır. Tüm sorulara cevap verilmeyen 4 fotoğraf ayrıca elenmiş ve geriye kalan 25 fotoğraf araştırmacılar tarafından içerik ve yorum çeşitliliği göz önüne alınarak 19'a indirilmiştir. Araştırmacılar tarafından seçilen fotoğraflar katılımcılar ile yapılan online grup toplantısında tartışılmış ve katılımcı odaklı bir yöntem olan fotoses araştırmasında katılımcıların bulguların son halini araştırmacılarla birlikte tartışması ve yorum ve görsel zenginlik açısından incelemesi ile bu sayı 12'ye indirilmiştir. Sonuçta bu çalışmada 12 fotoğrafın yer almasına ve analiz edilmesine karar verilmiştir. Fotoğrafların analizinin ardından bu çalışmanın nasıl bir deneyim olduğu, katılımcılara kattığı bakış açısı, farkındalık ve çalışma hakkındaki görüşleri sorulmuş ve cevaplar çalışmanın katılımcıların değişimi ve farkındalığı açısından yorumlanmıştır.

BULGULAR

Katılımcı öğrencilerin kendi oluşturdukları fotoğraflar grupları tarafından ve toplu olarak yapılan online görüşmede incelenmiş ve öğrencilerin sürecin kendilerine yansımaları farklı açılardan değerlendirildikleri görülmüştür.

Grup görüşmesi, odak grup, katılımcılar ve araştırmacıların online görüşmesi sonucundan toplam 5 temada karar kılınmıştır. Bu temalar şu şekilde ele alınmıştır

- Görünmeyeni görünür kılma-Koronavirüs sürecini temsil eden sembolik imgeler,
- Koronavirüs bizi nasıl etkiledi? Koronavirüsün yansımaları,
- Pandemi süreci bize ne öğretti? Sürecin öğrettikleri,
- Ne yapmamız gerek? Toplumsal mesajlar ve fotoses çalışmasına katılmak nasıl bir deneyimdi?

- Fotoses çalışması hakkındaki görüşler.

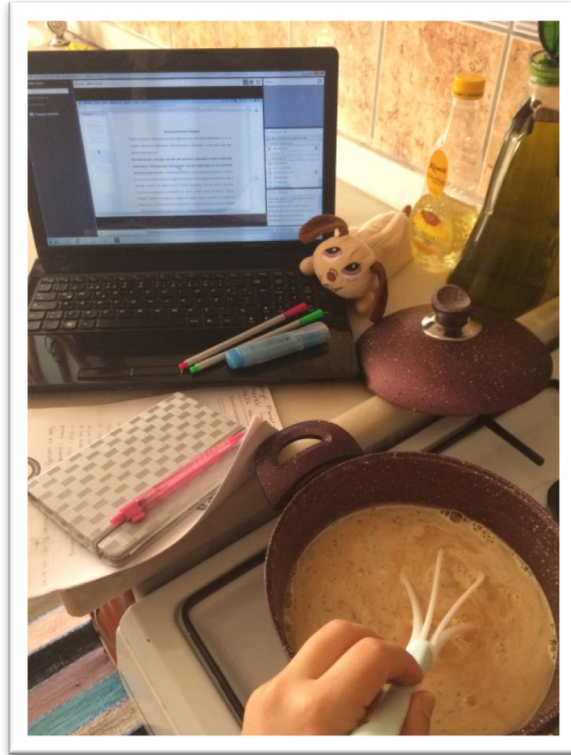
Tablo 1. Fotoses Analizi

Görünmeyeni görünür kılama- Koronavirüs sürecini temsil eden sembolik imgeler	Koronavirüs bizi nasıl etkiledi? Koronavirüsün yansımaları	Pandemi süreci bize ne öğretti? Sürecin öğrettikleri	Ne yapmamız gerek? Toplumsal mesajlar	Fotoses çalışmasına katılmak nasıl bir deneyimdi? Fotoses Çalışması Hakkındaki Görüşler
Mutfakta ocak başında kullanılan bilgisayar	Artan sorumluluklar	Dayanışma	Sabretmek gerek.	Farkındalığın artması
Otobüs durağındaki "hayallerimden geçiyor mu?" yazısı	Hayallerin aksaması	Kendine dönüş	Sağlık çalışanları ile empati yapmanın gerekliliği	Paylaşımın rahatlatıcı gücü
Uzaklardan çekilen tek başına kalmış bir köy evi	Yalıtılmışlık	Alternatif yaşamın keşfi	Bu süreçte kişisel gelişime odaklanmalı	İç görü kazanma ve yalnızlık hissini azaltması
Tamamlanamamış bir yapboz	Uyumsuzluk	Karamsarlığa kendini bırakmamak	Pandemi sürecinin fırsatlarını kullanmak	Sanatın dili ve gücü
Kaynayan çaydanlık	Sabırsızlık	Umuda tutunmak	Topluma psiko-sosyal destek sağlanmalı	
Öz yönetim ve stres becerileri başlıklı kitap bölümü ve gözlük	Başa çıkmaya çalışma	Kendin için çaba göstermek	Yakınlara hastalığa yakalananlara sosyal destek sunmalı.	
Çıkmaz yola giden merdiven	Ümitsizlik	Kabullenmek ve olduğun yerden başlamak	Herkese eşit imkânlar sunulması için çaba göstermek gerek.	
Solmuş gül	Hayal kırıklığı, tükenmişlik	Desteğe ihtiyacım var		
Harabe evin demir parmaklı penceresi	Korku ve kaygı	Yalnız değilim		
Siyah bulutların ardındaki ay	Karamsarlık ve bekleyiş	Yardım ederek iyileşmek.		
Kara bulutlar ve gökkuşağı	Ümit ve çökkünlük	Umut ve sabırla aşılacak engeller.		
İki ayrı imkânın (imkansızlığın) resmedilmesi	Eşitsizlik	Hayat herkese eşit davranmıyor.		

Görünmeyeni görünür kılma-Koronavirüs sürecini temsil eden sembolik imgeler

Gözle görülmeyen bir virüsün tüm Dünya'yı etkisi altına almasından sonra herkesin hayatı aksadığı gibi öğrenciler de bu süreçten etkilenmiştir. Katılımcılar pandemi sürecinde yaşadıklarını fotoğraflara dökerek kendilerini ifade etmeye çalışmışlardır. Çoğu öğrenci bilgisayar, ev ve ders notlarını ön plana çıkarırken bazı öğrenciler metaforlar yoluyla durumlarını aktarmaya çalışmıştır.

Resim 1. Bir yanımda ders, diğer yanımda ders ötede bakım yükü (Leyla-Tabiat grubu tarafından çekildi.) Fotoğraf mutfakta çekilmiş. Ocağın üzerinde çorba dolu tencere var ve çorba yapılıyor. Ocağın yanında tezgâhın üzerinde bilgisayar bulunuyor ve bilgisayarda uzaktan eğitim programı açık ve ders anlatılıyor, bilgisayarın hemen önünde ders notları ve bir tane küçük gri bir defter bulunmaktadır. Defterin üzerinde pembe bir kalem bulunuyor. Bilgisayarın yanında kalemlik var kalemlüğün yanında ise şişede sıvı yağ bulunmakta onun yanında ise bir tane zeytinyağı şişesi vardır. Bilgisayarın üzerinde de iki tane renkli kalem bir tane mavi renkli fosforlu kalem bulunmaktadır.

Bir öğrenci pandemi sürecinde ev içi bakım yükünün derslerini engellediğini, bakıma muhtaç ve hastalık riski yüksek insanlarla birlikte yaşamının zorluklarını aktarmıştır.

Bu fotoğraf benim karantina günlerini nasıl geçirdiğimi anlatıyor. Evdeyim ve evde 65 yaşında bir annem var evde sadece annem ve ben yaşadığımız için

evin günlük işlerini ben yapmak zorunda kalıyorum. Aynı zamanda internet üzerinden derslerime katılıp dersleri dinlemem ve bana verilen çalışmalarını zamanında yapmam gerekiyor. Günlük ev işlerini ben yapmak zorunda olduğum için ders dinleme ve ev işlerini yapma işini aynı anda yapmaya çalışıyorum çünkü ikisini de yapma sorumluluğu benim üzerimde. Anneme içmesi için çorba pişirirken aynı zamanda da canlı dersime katılıp ders dinliyorum. Burada üzerimde olan ağır sorumluluklarımın hayatımı nasıl zorlaştırdığını anlatmak istiyorum. Bu fotoğraf; zor günler geçiriyorum, üzerimde fazla sorumluluklar var ama bununla başa çıkabilirim, bu zor günlerde hayatımı nasıl devam ettirebilirim, nasıl devam ettiriyorum onu gösteriyor. İnsanın başına her zaman zorluklar gelebilir önemli olan bizim bu kötü günlerde nasıl hareket ettiğimiz ve kendimizi nasıl motive ettiğimizdir. (Leyla)

Resim 2. Soyutlanmışlık (Zehra-Yaşam grubu tarafından çekildi) *Uzaklarda bir köy. Köy ortamı, çekmeyen telefon ve internet... Şebeke sıkıntısı ve mobil ağ altyapısı olmadığı için köyde çoğu zaman derslere katılamıyor ve çalışmalarımızı yapamıyoruz. Sınırlı kaynak erişimimiz var. İzolasyondan dolayı şehirlere gidemiyor ve birçok kaynaktan yararlanamıyoruz. Şu an çoğumuz kendimizi bu köy kadar ıssız ve sessiz hissediyoruz çünkü olanaklara erişim sıkıntısı bizim sahip olduğumuz bilgi birikiminin üstüne eklenememesine ve zamanla unutulmasına yol açıyor. Şu an internet ve şebeke erişimine bu köy kadar uzağım.*

Başka bir katılımcı herkesin internete erişiminin olmaması bir yana temel ihtiyaçların bile giderilmekte zorlanıldığı bir yaşamın pandemi ile daha da belirginleştiğini ve zorlaştığını aktarmıştır.

Olanaklara ulaşım konusunda Türkiye'nin her bölgesinde yaşayan insanlar eşit şartlara sahip olamayabilir. Şebeke ve internet sıkıntısı yaşayan bölgelerdeki öğrenciler dersler ve çalışmalardan eksik kalabilmekte ve bu

onların eğitim hayatını olumsuz etkileyebilmektedir. Bilgiye ulaşamayan öğrenci zamanla bildiğini unutabilir ya da kötü notlarla karşı karşıya kalabilir. İnternete erişimin yanı sıra köy ortamında su ve elektriğe olan ihtiyaç, sürekli kesilen su ve hayatın felç oluşu insanları sanal dertlerden yasal dertlere itebiliyor. Suya erişim insanların 1. pozitif hakları statüsünde yer alırken bu olumsuzluk diğer tüm olumsuzlukları solluyor. (Zehra)

Karşılaştıkları güçlüklerden biri, online eğitime katılamamaları. Bu güçlüğü ise nedeni kimi zaman problemlili internet kimi zaman köyde veya şehirde de olsa yaşadıkları bölgedeki yetersiz koşullar. (Hümeyra)

Covid-19 sürecinde okulların tatil olduğu ilk dönemlerde köyde yaşamam sebebiyle internet erişiminde sorunlar yaşamam, dersleri takip etmekte zorlanmam bu resimle benim aramdaki ortak noktadır. Evde okul hayatımı devam ettirebilmeye uyum sağlamam oldukça zaman aldı. Ailem bu dönemde ders çalışabilmem için bana destek oldular ama dikkat dağınıklığımanın olması sebebiyle uzaktan eğitim sürecinde zorlandım. (Derya)

Resim 3. Çıkmaz yol (Talha-Uzak grubu tarafından çekildi) Bu fotoğrafta önü sarmaşıklarla kaplı bir merdiven görüyorsunuz bana önümüzdeki engelleri öngöremediğimiz şeylerin olduğunu ve o sarmaşıklarla sarılı kapının arkasında ne olduğunu bilmediğimizden dolayı süreç hakkındaki belirsizliği yansıttı. Salgın nedeniyle bir anda içine düştüğümüz bu durumun vermiş olduğu şaşkınlık kafamızda soru işaretlerine neden oldu ve bizi daha çok olumsuz düşüncelere itti. Soru işaretlerinin, bizi çıkmaza iten düşüncelerin bu sarmaşıklar gibi etrafımızı sarması bizi ruhen yorar oldu. Bu salgın merdivenin önündeki engel olan kapı gibi bizim de eğitimimize engel oldu daha doğru ifade ile bizi engel olduğuna inandırdı.

Bir katılımcı (Talha) ise pandeminin iletişimi aksattığını ve kendini çıkmazda hissettiğini aktarmaktadır.

Yüz yüze eğitimin bir süreliğine duraklamasının verdiği üzüntü ile hala içimize sinmeyen online eğitime uyumu zorlaştırdı. Hocalarımızla kurulamayan sağlıklı iletişim ve haliyle sistemde oluşan aksaklıklar dolayısıyla örgün eğitimde aldığımız o tadı alamamak, memnuniyetsizlik bize eksi olarak yansıdı. Sanki merdiven çıkıyoruz ama bir yere varamıyoruz, sanki önümüzde hep bir engel...

Koronavirüs bizi nasıl etkiledi? Koronavirüsün yansımaları

Üniversitelerin normal yüz yüze eğitime ara vermesi ile birlikte tüm ülkede öğrenciler ailelerinin yanına döndü. Bu süreçte öğrencilerin yarım kalan çabaları, tamamlanamayan eğitimleri ve bitirilmemiş işleri onları düşündürmeye devam etmiş görünmektedir. Öğrenciler bir yandan eski normale özlem duyup hayallerini düşünmeye devam ederken diğer yandan ümitsizlik ve belirsizlikle başa çıkmaya çalışmaktadır.

Resim 4. Yarım Kalmışlık (Muhammed-Yalnızlar grubu tarafından çekildi) Fotoğrafa baktığımızda bir durak ve durağa yazılmış 'hayallerimden geçiyomu?' yazısını görüyoruz. Bir süredir boşuştığımız salgın dönemi; kilitli kapılar, sessiz sokaklar, endişe ve telaş, birbirimize çarparak yürüdüğümüz yollarda bir o kadar uzak olma çabası şimdi, hiç alışık olmadığımız bu hayatın ortak noktası ne olabilirdi? Kimi can attı dışarı çıkmak ve gökyüzüne karışmak için, kimi koşmak istedi hiç durmadan yorulana kadar, kimi hem yakın hem uzak oldu sevdiklerine ve özlemlerine gün saydı, kimi ise evinde bir gece rahatça uyuyabilmek ve sevdiklerine sarılabilmek için mücadele etti kıyasıyla.

Resim 5. Tamamlanamayan (Canan-Mor grubu tarafından çekildi)
 Fotoğrafta bazı puzzle parçaları var. Puzzle parçaları düzgün bir şekilde ilerlerken araya uyumsuz bir puzzle parçası karışmış. Diğer parçalar da yerleştirilmemiş şekilde duruyor. İlerde de bomboş bir çocuk parkı görünüyor. Bana göre bu fotoğraf koronavirüs nedeniyle yarım kalmış hayatlarımızı temsil ediyor. Fotoğrafta hayatımızı temsil eden nesne başta düzgün bir şekilde ilerleyen puzzle parçaları. Ardından gelen uyumsuz parça ise koronavirüs. O uyumsuz parça olan koronavirüs geldikten sonra her ne kadar puzzle yani hayatımız devam etmeye çalışsa da yarım kalıyor. Boşta kalan puzzle parçaları ise yapmayı planlayıp uyumsuz parça olan koronavirüs yüzünden yapamadıklarımızı temsil ediyor. Arka planda görülen boş çocuk parkı ise yarım kalmış hayatımızı pekiştiriyor. Artık kimse dışarı çıkmıyor, çocuklar parklarda, sokaklarda oynamıyor.

Bir katılımcı aksayan eğitim öğretim döneminin öğrenciler üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır.

Bu fotoğraf benim gibi olan öğrenciler içinse şunları hatırlatıyor; biz öğrenciler olarak normal hayatlarımıza devam ederken ilk koronavirüs vakasıyla birlikte okulumuz bahar dönemini evde yapmaya karar verdi. Hepimiz memleketlerimize dönüp normal hayatlarımızı yarım bıraktık. Sadece derslerimizi değil sınavlarımızı bile elektronik ortamda yapmak zorunda kaldık. Kısacası bu fotoğraf benim gibi olan binlerce öğrencinin de yarı kalmış hayatlarını temsil ediyor. (Canan)

Pandemi süreci bize ne öğretti? Sürecin öğrettikleri

Yaşamlarında ilk defa böyle bir süreçle karşılaşan öğrenciler bu süreçle nasıl başa çıkmaları gerektiğini yaşayarak öğrenmek durumunda kaldılar. Katılımcılar ruh

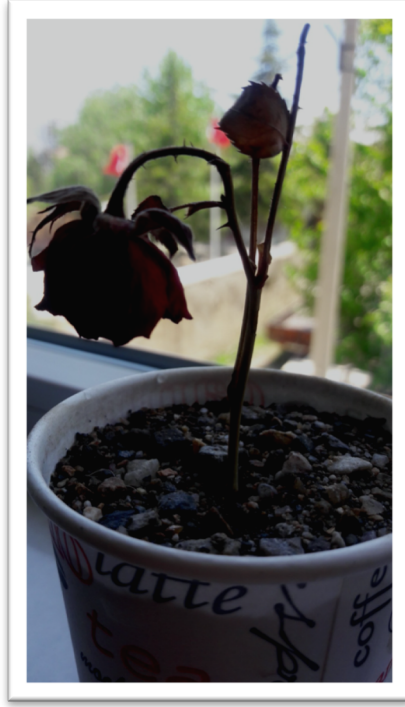
sağlığını etkileyen bir süreç olmasına dikkat çekerek sürecin yönetimine vurgu yapan paylaşımlarda bulundular.

Resim 6. Başa Çıkmak için Gereken Beceriler (Hümeýra-Gece grubu tarafından çekildi) Resimde bir kitap, bir gözlük var ve gözlüğün odağında iki kelime yazıyor; “öz yönetim becerileri” ve “stres yönetimi”. İlk olarak, gerçekten stresle baş etmeyi biliyor muyum? İkinci olarak eğer biliyorsam, bunu nasıl yapacağımı biliyor muyum? Stres yönetimi kelimesi üzerinde düşünüyorum.

Bir katılımcı stresin başa çıkılması gereken seviyede olduğunu ve süreci atlatmakta zorlandığını aktarmıştır.

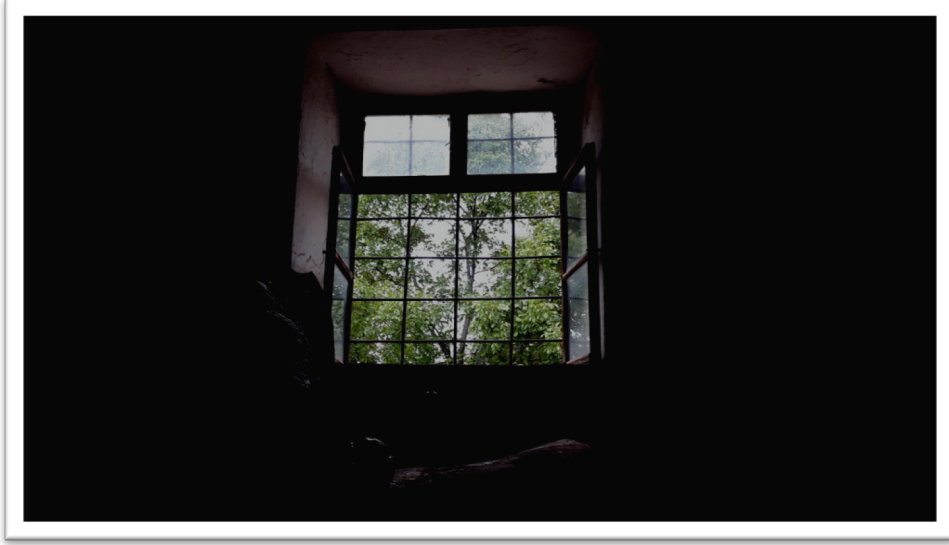
Bu fotoğrafta sorun (kitabı okuyamamak) ve çözüm (gözlük) bir arada. Hatta çözüm, sorununda üstünde yani ulaşması o kadar kolay ki... Genel olarak hayal kurarken uzağa bakarız. Sorunlarımız bazen kitap olur bazen kalem hatta bazen su şişesi ancak çözüm her zaman gözlüktedir; çünkü miyobuz ve uzağı net görebilmek için gözlüğü takmak gereklidir. Gözlük ise stres yönetimidir. (Hümeýra)

Resim 7. Hiçbir şey eskisi gibi olmayacak (Pınar-Okyanus grubu tarafından çekildi) Cam kenarında saksıda olduğu gibi kurumuş boynu bükük bir gül fotoğrafı. 'Bir yaşanmışlık hikâyesini, üzüntüyü, hüznü, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı, mutsuzluk, yorgunluk, yıkılmışlık, hayata olan inancını ve umudunu kaybetmiş içinde karanlık dışarıda aydınlık görünen içinde fırtınalar kopan bir insanı temsil eder. Bu fotoğraf içerde fırtınalar kopan dışarıdan renkli görünen, tüm enerjisi yok olmuş, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağına kendini inandırmış, mutsuz, hayata olan inancını kaybetmiş, umudunu yitirmiş, yorgun, daha çok acı hatıralarını hatırlayan zamanla yalnızlaşmış, üzgün bir beni anlatıyor.

Bir katılımcı paylaşımında ruhsal sorunlara ve yalnızlığa dikkat çekmiştir. Süreçte hali hazırda var olan kaygıların ve ruhsal endişelerin daha da arttığına ve yardıma ihtiyacı olanların olabileceğine vurgu yapmaktadır.

Dünyada yaşanan pandemi süreci hepimizi olumsuz etkiledi. Hayat kargaşası birden duruldu ve evlere tıklandık buda psikolojik bunalımı ortaya çıkardı, olumsuz düşünceler ruhsal problemleri ortaya çıkardı. İçimize attığımız ne kadar dert varsa ortaya çıkardı. Bu fotoğraf insanlara, yardıma ihtiyacım var, ilgiye, sevgiye, mutlu olmaya, psikolojik desteğe ihtiyacım var bana yardım edin diye çığlık atıyor.

Resim 8. Umut Işığı (Pınar-Okyanus grubu tarafından çekildi)
Harabe yıkılmış bir evin demir parmaklı penceresi... Korkuyu, endişeyi, kaygıyı, stresi, paniği, umutsuzluğu, hayatındaki renkleri kaybetmiş bir kişiyi ve karanlığın ardındaki ışığı temsil ediyor. Tamda benim hayatımı anlatıyor. Renklerimi kaybettim sanki sadece siyah görüyorum, korkuyorum, daralıyorum, nefes alamıyorum. Acı hatıralar kendimle baş başa kaldığım evde beynimi kemiriyor. Bu resimde korkularımı, endişelerimi, stresimi, kaygılarımı, umutsuzluğumu, panik atağımı ama her şeye rağmen küçük bir ışığın tüm bu olumsuzlukları ortadan kaldırabileceğini anlatıyor.

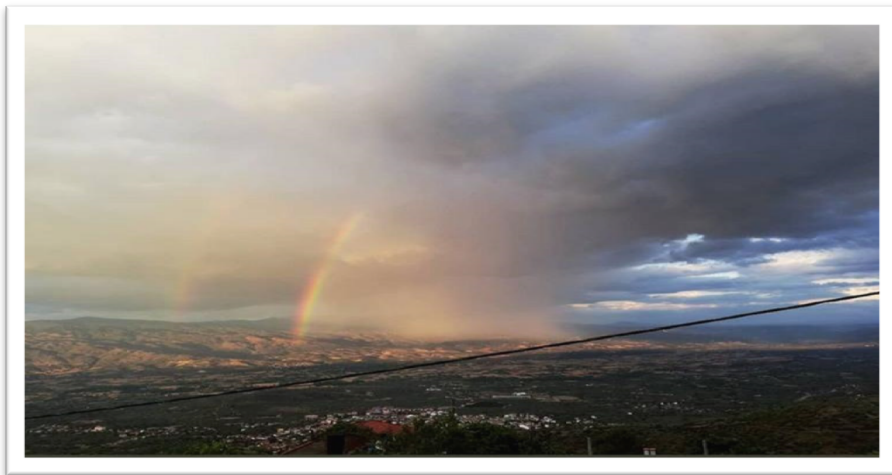
Bir katılımcı ise sürecin insanlarda bunalıma, bunaltıya ve yoğun kaygıya neden oluşunu aktarmıştır. Yeni normal denen sürece alışmanın kolay olmayacağını göstermektedir.

Sosyal hayattan uzak kalmak, evden çıkamamak, virüs paniği, bende hasta olurum endişesi korkuya kaygıya sevk ediyor. Evde oturup tüm gün beynimizde olumsuz şeyler düşünüp psikolojik bunalıma giriyoruz. (Pınar)

Resim 9. Aydınlığa göz kırpması (Buse-Karanlık grubu tarafından çekildi) Bu fotoğrafta somut olarak karanlığı aydınlatan, siyah bulutlar arasında kalan dolunay var. Fotoğrafta aslında görünen bulutlar arasında gölgelenmiş ayın ışığını tam anlamıyla yansıtamadığıdır. Tıpkı geçmiş olduğumuz pandemi döneminde önümüzü tam olarak göremediğimiz ve ileriye dönük planlar kurmamızı engelleyen bu dönem gibi. Bu görseldeki siyah bulutlar pandemi dönemini ve Covid-19'u temsil ederken dolunay ise gelecek güzel günleri temsil etmektedir. Fakat gelecek güzel günlerin önünde kara bulutlar dolaşüyor. Bu bulutlar belirsizlik olarak insanların hayatında da kaygı ve endişeye neden olmaktadır.

Resim 10. Karmaşa ve kasvet (Gültekin-Mor grubu tarafından çekildi) Fotoğrafın sağ tarafında kara bulutların olduğu kasvetli bir hava var. Güneş olmadığı için fotoğrafın sağ tarafı karanlıkta kalmış. Sol tarafta ise kara bulutlardan sonra tekrar yeryüzünün üzerine

vuran ve dünyayı aydınlatan güneş ışıkları ve gökkuşağı görülüyor. Fotoğrafta kapalı ve kasvetli olan sağ taraf bana koronavirüs ile birlikte gelen korkuyu, endişeyi ve gerginliği anımsatıyor. Koronavirüs'ün ülkemizde görülmeye başlamasıyla insanlar korku ve endişeyle evlerine kapandılar ve tüm ülke sessizliğe büründü. Tıpkı yağmurlu bir günde insanların evlerinde kalmayı tercih etmeleri ve etrafın yine sessizleşmesi gibi. Ama fotoğrafta yağmurlu ve kasvetli havadan sonra güneş doğmuş ve gökkuşağı çıkmış. Bu ise umudu temsil ediyor. Bu durumun kalıcı değil geçici olduğunu ve bu kötü günlerin ardından güneşin tekrar ülkemiz üzerine doğacağını ve normal, sıradan hayatlarımıza tekrar geri döneceğimiz umudunu temsil ediyor. Fotoğrafta kara bulutların olduğu ve kasvetli bir havanın hâkim olduğu sağ taraf benim şu anki hayatımı temsil ediyor. Okulumun dönemi kapatmasıyla diğer tüm öğrenciler gibi memleketime geldim ve tıpkı fotoğrafın sağ tarafının insanda yarattığı olumsuz duygular gibi korkuyla, endişeyle ve bekleyişle geçen kapalı bir hayatım var. Ama yine de fotoğrafın sol tarafındaki gibi güneşin üzerimize tekrar doğup bizleri aydınlatacağına ve gökkuşağının bana umut olacağına inanıyorum.

Sürecin karanlık ve tehlikeli yüzü katılımcılar için kasvetli bir yaşam atmosferine dönüşmüştür. Katılımcılar aydınlığı yani pandemi sürecinin sona ermesini endişeli şekilde beklemektedir.

Ne yapmamız gerek? Toplumsal mesajlar

Katılımcı öğrenciler bu süreçte insanların sabırlı olmasını, toplumsal dayanışmanın önemini ve yardımlaşma ihtiyacını öne çıkartmıştır. Empati yapmanın sağlık çalışanları ile işbirliği içinde kurallara uymanın önemine ve ümitvar olmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Resim 11. Sabrın Taşması (Selime-Mor grubu tarafından çekildi)
 Fotoğrafta görünen bir ocak, çaydanlık ve bu çaydanlığın içinde olan su. Bu fotoğrafta çaydanlık içinde kaynayan su bana siniri, sabrı, hevesi, korkuyu ve tahammül sınırlarını anımsatıyor. Koronavirüs ile evine dönmek zorunda bırakılan öğrenciler, evlerinden atılanlar, sürecin işleyişini her gün yeni bir kararla takip etmek zorunda bırakılanlar, üç haftalık kısa bir süreç diye düşünerek her şeyi geride bırakanlar, bu yıl mezun olacak ve okulu uzayacak öğrencileri anımsatıyor. Yanan bir ateş üzerinde kaynayan su değil öğrencilerin sabrı, hevesleri ve taşan sularında tahammülsüzlükleri. Bu süreçte her güne yeni kararlarla uyanmak ve ilk kez karşılaştığımız bir pandemi süreci, evde olmak istemeyen hayata dolu dolu bakmaya çalışan tüm öğrencileri ve tabii ki beni duygusal anlamda çöküşe uğrattı.

Kendime bile tahammülüm kalmadığı gibi çevremdeki insanlara karşı da böyle olmaya başlamıştım. Bu resimdeki olumsuzluğu oluşturan şey bizim dönemimizde yaşayan insanların, ilk kez bir salgın hastalıkla karşılaşmasıydı. Ne yapacağını, nasıl davranacağını bilmeyen insanlar bu süreci ve getirdiklerini sabırsızca izlediler. Bu durumdan etkilenen büyük bir kesimde öğrencilerdi. Zaman geçtikçe normalleşmeye gidilen süreçte, böyle yaşamaya alışmak ve normalleşirken tüm tedbirlere uymak süreci daha hızlı atlatacağımızı düşündüğü için daha umutlu bakabilir, güzel günlerin geleceğine inanabiliriz. (Selim)

Bir öğrenci, sürekli evde olduğu için boğulduğunu hissettiği ve şikâyet ettiği çalışmalardan beş dakikalığına kafasını kaldırsın. Bir doktor, hemşire veya hastanelerde çalışan bir temizlik görevlisi olduğunu hayal etsin ve şunları düşünsün; her gün enfekte olma riskine rağmen o virüs yuvasına gitmek ve enfekte insanlarla bir arada olmak, onlarla çalışmak zorundasın. Günlerce evine gidemeyeceksin ve sevdiklerine sarılmaya en çok ihtiyaç duyduğun günlerde onlardan uzak kalmak zorundasın. (Hümeýra)

Her türlü korkuya kaygıya endişeye paniğe ve bunlar gibi olumsuz durumlara rağmen sonunda bir umut vardır. O ışığı fark ederseniz iyi olacaksınız. Mevlâna'nın da dediği gibi "Ümitsizliğin ardında nice ümitler var. Karanlığın ardında nice güneşler var." Korkularımızı endişelerimizi insanlara anlatmak onların da aynı endişeleri taşıdığını duymak belki bizi biraz rahatlatabilir. (Pınar)

Resim 12. Fırsat Eşitsizliği (Derya-Gül grubu tarafından çekildi) Bu resimde İki adet oyuncak bebek, minyatür mutfak eşyaları, defter, kalem, mutfak havlusu, bilgisayar ve birkaç kitap bulunmaktadır. Bu resimde Covid-19 sürecindeki iki farklı öğrencinin eğitimlerine devam etme biçimlerine, Covid-19 sürecinde yaşadıkları zorluklara ve fırsat eşitsizliğine dikkat çekilmektedir. Fotoğrafın sağ tarafındaki mavili bebek; gerekli imkânlara sahip, ders çalışabilmesi için ailesi tarafından desteklenen bir öğrenciyi temsil etmektedir. Fotoğrafın sol tarafındaki uzun boylu pembe bebek ise Covid-19 sürecinde ekonomik yoksunlukları artan, işsizlik sorunu yaşayan, geçimsizliğin olduğu bir ailedeki öğrenciyi temsil etmektedir.

Bazı katılımcılar koronavirüsün nasıl üstesinden gelinmesi gerektirdiğiyle ilgili toplumsal mesajlar vermişlerdir;

Ailelerin çocuklarına karşı daha anlayışlı olmaları, çocuklarının öğrenimlerine huzurlu bir aile ortamı oluşturarak katkıda bulunmaları gerekmektedir. Aynı zamanda tüm öğrencilerin daha eşit imkanlara sahip olabilmeleri için kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları çalışmalar yapmalıdırlar. Bu süreçte çocukların aile ortamında yaşadığı sorunların araştırılması ve bu soruna çözümler üretebilmek için sosyal hizmet uzmanlarının aktif olarak çalışması gerekmektedir. Virüs sebebiyle illerde, ilçelerde, mahallelerde desteğe ihtiyacı olan bireyler, aileler tespit edilmelidir. Ev ziyaretleri yapılamasa da sosyal hizmet uzmanları tarafından gerekli tedbirler alınarak kapıda kısa bir görüşme yapılması sağlanarak, kaynaklar sunulmalıdır. Örneğin; internet erişimi olmayan çocuklar için öğretmenler tarafından hazırlanan konu anlatımları, etkinlikler her hafta öğrencilerin evlerine ulaştırılabilir, haftanın sonunda neler öğrendiğini yazmasını isteyerek öğretmenlerine gönderilmesi sağlanabilir. Ailelerle de iletişimi koparmamak için en azından telefonla konuşulmalıdır. (Derya)

Yapmamız gereken olumsuz düşüncelere takılıp kalmadan bu durumu nasıl olumlu hale getirebilirim kendime neler katabilirim elimdeki imkanları en verimli şekilde nasıl değerlendirebilirim bunları görmek ve çabalamak. (Talha)

Koronavirüs bittikten sonra hepimizin tekrar yarım kalan hayatlarımıza döneceğimizi, planlarımızı gerçekleştirmeye devam edeceğimizi insanlara anlatmamız gerekiyor. İnsanlar üzerindeki bu konudaki karamsarlığı yıkmamız gerekiyor. (Canan)

Tek yapmamız gereken bu zorlu süreçte umudumuzu kaybetmeden sabretmeyi öğrenmeliyiz. Her derdin bir dermanı vardır sözü ile kendimizi motive ederek karamsarlığa düşmeden bu süreci atlatmayı başarmalıyız. Çevremizde hastalığa yakalanan akraba, arkadaş, komşularımızı desteklerimizle yanlarında olduğumuzu göstermeliyiz. Hasta oldukları için dışlamamalı, herkesin başına gelebileceğini unutmamız gerekir. (Buse)

Umutlarımızı kaybetmememiz ve sabırla güneşin doğmasını beklememiz gerek. Sonuçta bugünler sonsuza kadar sürmeyecek ve güneş bu ülkenin ve dünyanın üzerine yeniden doğacak. İnsanlar artık evlerinde durmak istemiyor. "Kim bilir daha kaç ay kalacağız? Belki de 1 yıl." diye düşünerek karamsarlığa kapılıp dışarı çıkmak istiyorlar. İnsanlara bu durumun geçici olduğunu ve eğer evlerinde kalmaya devam edip umutlu ve sabırlı olurlarsa bu sürecin kısalmayacağını ama eğer kalmazlarsa bu sürecin daha da uzayacağını anlatmalı, onları bilinçlendirmeliyiz. (Gültekin)

Fotoses çalışmasına katılmak nasıl bir deneyimdi? Fotoses Çalışması Hakkındaki Görüşler

Öğrencilere fotoses çalışması hakkındaki görüşleri sorulduğunda öğrenciler çalışmanın özgün ve öğretici olduğu konusunda birleştiler. Çalışma sonunda çalışmaya katılan tüm öğrencilerden alınan geri dönütler aşağıda temsil edilen alıntılardan yola çıkılarak yorumlanmıştır. 4 farklı tema altında analiz edilen geri dönütler fotosesin olumlu ve güçlendirici bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Katılımcılar, farkındalıklarının arttığını ve arkadaşlarının bu süreçteki yaşam koşullarının farkına varıp empati yapabildiklerini kendileri ve aileleri üzerinde düşünebildiklerini belirtmişlerdir.

Farkındalığın artması

Bu çalışma bu süreçte yaşadığımız zorluklar ya da kolaylıkların farkında olmamızı ve tekrar gözden geçirmemizi sağladı...Özellikle yaratıcılığımızı açısından oldukça verimli bir çalışma olduğunu düşünüyorum. K1

Fotoses çalışması hepimizi çoğu anlamda sarsan bir süreci somutlaştırmamıza vesile olarak bizlerde birtakım farkındalıklar yarattı. Bu süreçte mental olarak nasıl yıprandığımızı ve bize ne gibi olumlu yönler

sağladığını anlayarak yaşadığımız iki farklı durumu da aynı anda görmemize neden oldu. K6

Katılımcı öğrenciler bu çalışma sayesinde sadece kendilerinin değil diğer öğrencilerin de benzer sorun ve deneyimler yaşadığını anlamış ve bu sorunları paylaşmanın rahatlatıcı ve sağaltıcı olduğunu dile getirmiştir.

Paylaşımın rahatlatıcı gücü

...tam manası ile pandemi süreci boyunca biriktirdiklerimizi dile getirebileceğimiz bir ortam fırsatı aslında...içimizi dökmemizi sağladı.

...takım halinde fikir alışverişleri yaparken sergilediğimiz fotoğraf ve metin haricinde birçok fotoğrafa da yorumlar getirdik ve süreç hakkın da yaşananların aslında yakın duygular olduğunu ve bu sıkıntılı döneminde elbet bitip bir gün eski hayatlarımıza kavuşacağımıza dair birbirimize umut olduk. K2

Bu süreçte covid-19'a karşı endişelerimiz bu çalışmayla diğer insanlarında aynı endişeleri yaşadığını görerek kaygılarımızı paylaşarak ve birbirimize umut dolu konuşarak stresimiz biraz daha azaldı. Bu süreçte verilebilecek en anlamlı ve yaratıcı çalışma olduğunu düşünüyorum. K4

Yani bu çalışma kendimi keşfetmem ve başka bireylerin bu süreçte hissettikleri ve kendi hislerimi karşılaştırıp bu durumdan nasıl çıkabilirim sorgulatarak bir nevi kendimize terapi yapmamızı sağladı. Pandemi sürecine farklı bakış açısıyla bakabilme farkındalığı kazandırdı. K8

Fotoğrafların paylaşımı katılımcıların yalıtılmış duygularının azaltılmasında etkili olmuş görünmektedir. Benzer şekilde katılımcı öğrenciler kendilerini ifade edecek fotoğraflar oluştururken kendilerine dair içgörü kazandıklarını ifade etmişlerdir.

İçgörü kazanma ve yalnızlık hissinin azalması

Fotoses korona virüs sürecinde içimizde birikmiş olan duyguları açığa çıkarmamıza yardım etti. Grup arkadaşlarımda da yazılarını okuduğumda aslında benim gibi neredeyse herkesin benzer duygulara sahip olduğunu gördüm. Bu duyguları ortaya çıkardıktan sonra kendimi analiz etmeme yardımcı oldu. Çünkü bu karamsarlık duygularımı içimde yaşıyordum ve bu duyguları paylaşarak bir arınma yaşadım bu açıdan yararlı bir uygulama olduğunu düşünüyorum. K3

Kendimi ifade eden fotoğraflar ararken esasında nasıl bir ruh halinde olduğumu kendim düşünmeye başladım ve çalışma sayesinde kendimin bu dönemde muhtaç ve iletişime aç olduğumu gördüm. Çalışma ve sınavlardan yorulmuş fakat bunları içinde bulunduran okula özlem dolu olduğumu fark ettim.

Daha sonra grup arkadaşlarım fotoğraflarını da görünce aşağı yukarı onların benimle aynı durumda olduğunu anladım yani çalışma sayesinde ruh halimin farkına vardım, grup çalışması olması sayesinde ise bu hissettiklerimin normal olduğunu, yalnız olmadığımı fark ettim. K8

Katılımcılar pandemi deneyimlerini sanatsal bir etkinlik olarak gördükleri fotoğraf oluşturma yoluyla aktarabildikleri için çalışmaya katılmakta zorlanmadıklarını aksine çalışmanın süreci daha da etkin ve eğlenceli şekilde geçirmelerine yardımcı olduğunu belirtmiştir.

Sanatın Dili ve Gücü

İçinde bulunduğumuz durumu, ruh halimizi somut bir şeylerle anlatmak, kafamızın bir an için dağılmasına, vakit geçirmemize çok yardımcı oldu. Kaynayan bir çaydanlıktan, kuş kafesine veya uzaktan eğitime imkanı olmayanların yaşadığı fırsat eşitsizliğini anlatan bir çok fotoğraf çektik. İçinde bulunduğumuz durumu sanatla dile getirerek birbirimizi anladık. Bu çalışmayı daha fazla insanın görmesini ve sadece üniversite öğrencisi değil farklı yaş grubundaki insanların yapmasını isterdim. K5

Hissettiğimiz soyut kavramları ve hissiyatları fotoğraf çekerek daha somut bir hale getirerek anlatmış olduk. Böylelikle içimizde ki durumu nasıl değiştirebiliriz, hislerimiz fark ederek bu süreçte yaşadıklarımızı somut olarak gösterip, yorum yaparak güçlendirmiş olduk. K7

Koronavirüs sürecinde yaşanan yalıtılmışlığın öğrenciler üzerinde oluşturduğu sıkıntı ve baskıyı bu araştırma ile fark ettikleri ve iletişim kurma ihtiyaçlarını anladıkları görülmüştür. Ayrıca ortaya çıkan 5 farklı temanın kodları oldukça olumsuz bir tablo içermekle birlikte öğrenciler yaşamlarında ortaya çıkan bu kesintinin anlaşılması için fotoses yöntemini kullanmayı oldukça başarılı bulduklarını belirtmişlerdir. Katılımcı öğrencilerin fotoses araştırması ile birlikte sürecin kendileri açısından ne anlam ifade ettiğini daha iyi ve derinden anladıklarını belirtmeleri önemlidir. Ayrıca üniversitede alınan eğitimin ve uzaktan eğitimin karşılaştırılmasının yapıldığı ve avantajların ve dezavantajların değerlendirildiği görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma koronavirüs sürecinde üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim deneyimlerinin öğrenci merkezli bir bakış açısıyla fotoses yöntemi ile aktarılması ve tartışılması amaçlanmıştır. Bu çalışma ayrıca Türkiye’de henüz yaygınlık kazanmamış olan fotoses (photovoice) yönteminin bir uygulamasını yaparak katılımcı eylem araştırmalarında etkili bir yöntem olabileceğini de göstermeyi amaçlamıştır.

Koronavirüs pandemisinin ortaya çıktığı Çin’de yapılan bir çalışmada, üniversite öğrencilerinin bu süreçte kırsal bölgede bulunma ve aile gelir düzeyindeki belirsizlik nedeniyle anksiyete yaşadığı belirtilmektedir (Cao vd., 2020). Başka bir çalışmada da “uzaktan eğitim”, “psikolojik etki”, “internet erişiminde imkân kısıtlılığı” gibi nedenler bu süreçte öğrencilerin en çok sorun yaşadığı konular olarak belirtilmektedir (Wang vd., 2020). Sürecin belirsizliği ve kendini koruma kaygısı öğrencilerin derslerine odaklanmasını zorlaştırmakta ve öğrenciler psikolojik olarak olumsuz etkilenmektedir (Cao vd., 2020; Lee, 2020; Wang vd., 2020).

Türkiye’de yapılan bir çalışmada öğrencilerin bazıları ekonomik nedenler, buldukları yerleşim bölgesi ve evde internet ve bilgisayarının olmaması gibi nedenlerden dolayı uzaktan eğitim ile ders takibi yapamadıklarını belirtmiştir (Kürtüncü & Aylın, 2020). Bu anlamda kırsal bölgelerde yaşayan internet erişimi olmayan öğrencilerin diğerleri ile eşit eğitim alabilmesi için üniversiteler tarafından desteklenmelidir (Wang vd., 2020).

Çalışmaya katılan öğrenciler özellikle ev içinde bakım yükünü temsil eden imgelere odaklanmış, aile içindeki özellikle kız öğrencilerin yemek yapma ve aile üyelerine bakım verme sorumluluğu ile uzaktan eğitim alma ve eğitime odaklanma arasında yaşadıkları gerilime dikkat çekmiştir. Kırsal kesimde yaşayan öğrenciler için yoksunluklar betimlenmiş ve fırsat eşitsizliği vurgulanmıştır. Ayrıca koronavirüs süreci oldukça stres yüklü ve öz denetim becerisi gerektiren daha önce hiç karşılaşılmamış bir deneyim olarak imgelenmiştir. Karamsarlık ve ümit arayışı öğrencilerin imgelerinde göze çarpmıştır. Bu anlamda sürecin devamının üniversite öğrencilerinin psikososyal süreçlerinde olumsuz yansımaları artırabileceği düşünülmektedir.

Koronavirüsün öğrencileri farklı yönlerden etkilediği; yalıtılmışlığın, uyumsuzluğun artması ile artan sorumlulukların katılımcılar üzerinde oluşturduğu tükenmişlik duygusu yorumlarda dile getirilmiştir. Katılımcılar sürecin içsel bir dönüşüme kapı araladığını ve birlikte olmanın ve sosyal dayanışmanın önemini kavradığını

aktarmıştır. Aynı şekilde toplumsal olarak dayanışmanın ve virüsten koruma ve korunmanın öneminin anlaşılması gerektiğini paylaşmışlardır.

Son olarak öğrenciler katılımcı bir eylem çalışması olan fotosesin kendileri için farkındalık artırıcı eğlenceli ve değerli bir çalışma olduğunu belirtmiştir. Paylaşım yapmanın birlikte çalışmanın ve ümide tutunmanın kendilerini güçlendirdiğini ve yalnız olmadıklarını hissetmelerini sağladığını belirtmişlerdir. Bazı katılımcıların bu tür çalışmaların yaygınlık kazanmasını istemesi ve çalışmanın kendileri için içgörü sağlayan bir çalışma olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir.

Uzaktan eğitim sürecinde fırsat eşitsizliklerinin gündeme getirilmesi ve daha adil süreçlerle eğitimin planlanması önemli görünmektedir. Katılımcı öğrenciler evde artan sorumluluklarla birlikte eğitime odaklanmanın güçlüğüne yaşamakta ayrıca yalnızlık, karamsarlık ve ümitsizlik gibi olumsuz duygularla başa çıkmaya çalışmaktadır. Öğrenciler için üniversitelerin çevrimiçi psikososyal destek mekanizmalarını hayata geçirmesi önerilmektedir.

Türkiye’de katılımcı eylem araştırmalarında fotosesin artan şekilde kullanımı ve gelecekte yapılacak toplumsal çalışmalarda katılımcıların aktif olarak inşa edecekleri süreçlerin ön planda olması önerilmektedir. Fotoses yöntemi ile yapılan çalışmalar öğrencilerin oldukça aşina oldukları fotoğraf ve medya kullanımını bilimsel ve toplumsal araştırmacıların kullanımına sunmaktadır. Bu anlamda fotosesin gençler ile yapılan çalışmalarda oldukça verimli ve başarılı sonuçlar üreteceği düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda özellikle öğrenciler ile ilgili farklı konularda (öğrenci evleri veya yurtları, öğrenci gözünden bulunduğu şehirler, öğrenci gözünden akademisyen gibi) fotoses yöntemiyle çalışmalar yapılabilir.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Araştırma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 14.07.2020/94/10 Etik Kurul Karar toplantı tarihi, toplantı sayısı ve karar sayısı ile etik yönden uygun bulunmuştur. Bu karara istinaden araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi’nde öğrenim gören Sosyal Hizmet bölümü öğrencileriyle yürütülmüştür.

KAYNAKLAR

- Baum, F., MacDougall, C., & Smith, D. (2006). Participatory action research. *Journal of epidemiology and community health*, 60(10), 854.
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J., & Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Research*, 287, 112934. <http://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934>
- Catalani, C., & Minkler, M. (2010). Photovoice: A review of the literature in health and public health. *Health education & behavior*, 37(3), 424-451.
- Clark, L., & Zimmer, L. (2001). What we learned from a photographic component in a study of Latino children's health. *Field Methods*, 13(4), 303-328.
- Çetin, C., & Anuk, Ö. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Yalnızlık Ve Psikolojik Dayanıklılık: Bir Kamu Üniversitesi Öğrencileri Örnekleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 170-189.
- Domenico, L. Di, Pullano, G., Coletti, P., Hens, N., & Colizza, V. (2020). Expected impact of school closure and telework to mitigate COVID-19 epidemic in France. Erişim tarihi: 16.04.2020 Erişim adresi: https://www.epicxlab.com/uploads/9/6/9/4/9694133/inserm_covid-19-school-closure-frenchregions_20200313.pdf
- Freire, P. (1972). *Pedagogy of the oppressed* Harmondsworth. UK: Penguin, 19721.
- Goodheart, Fern Walter, Joanne Hsu, Ji H. Baek, Adrienne L. Coleman, Francesca M. Maresca, and Marilyn B. Miller. 2006. "A View through a Different Lens: Photovoice as a Tool for Student Advocacy." *Journal of American College Health* 55(1), 53–56.
- Hens, N., Ayele, G. M., Goeyvaerts, N., Aerts, M., Mossong, J., Edmunds, J. W., & Beutels, P. (2009). Estimating the impact of school closure on social mixing behaviour and the transmission of close contact infections in eight European countries. *BMC Infectious Diseases*, 9(187), 1-12. <http://doi.org/10.1186/1471-2334-9-187>.
- Karagün, E. L. İ. F. (2020). Spor Bilimlerinde Güncel Konular ve Araştırmalar-2 Covid-19 Pandemisiyle.
- Keskin, M., & Derya, Ö. Z. E. R. (2020). COVID-19 Sürecinde Öğrencilerin Web Tabanlı Uzaktan Eğitime Yönelik Geri Bildirimlerinin Değerlendirilmesi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 59-67.
- Kürtüncü, M., & Kurt, A. (2020). Covid-19 pandemisi döneminde hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim konusunda yaşadıkları sorunlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 66-77.

- Lögberg, U., Nilsson, B., & Kostenius, C. (2020). Young Migrants' Experiences and Conditions for Health: A Photovoice Study. *SAGE Open*, 10(2), 2158244020920665.
- Lune, H., & Berg, B. L. (2016). *Qualitative research methods for the social sciences*. Pearson Higher Ed.
- Nykiforuk, C. I., Vallianatos, H., & Nieuwendyk, L. M. (2011). Photovoice as a method for revealing community perceptions of the built and social environment. *International Journal of Qualitative Methods*, 10(2), 103-124.
- Russinova, Z., Mizock, L., & Bloch, P. (2018). Photovoice as a tool to understand the experience of stigma among individuals with serious mental illnesses. *Stigma and Health*, 3(3), 171.
- Ulin, P. R., Robinson, E. T. and Tolley E. E. (2004). *Qualitative Methods in Public Health: A Field Guide for Applied Research*. Sanfransisco: Jossey-Bass.
- Sahu, P. (2020). Closure of universities due to coronavirus disease 2019 (COVID-19): Impact on education and mental health of students and academic staff. *Cureus*, 2019(4), 4–9. <http://doi.org/10.7759/cureus.7541>.
- Strack, R. W., Magill, C., & McDonagh, K. (2004). Engaging youth through photovoice. *Health Promotion Practice*, 5(1), 49-58.
- Tanhan, A., & Strack, R. W. (2020). Online photovoice to explore and advocate for Muslim biopsychosocial spiritual wellbeing and issues: Ecological systems theory and ally development. *Current Psychology*, 1-16. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00692-6>
- Viner, R. M., Russell, S. J., Croker, H., Packer, J., Ward, J., Stansfield, C., ... Booy, R. (2020). School closure and management practices during coronavirus outbreaks including COVID-19: a rapid systematic review. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 0(0), 1–8. [http://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30095-X](http://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30095-X)
- Wang, C. C., Cash, J. L., & Powers, L. S. (2000). Who knows the streets as well as the homeless? Promoting personal and community action through photovoice. *Health promotion practice*, 1(1), 81-89.
- Wang, C., & Burris, M. A. (1994). Empowerment through photo novella: Portraits of participation. *Health education quarterly*, 21(2), 171-186.
- Wang, C., & Burris, M. A. (1997). Photovoice: Concept, methodology, and use for participatory needs assessment. *Health education & behavior*, 24(3), 369-387.
- Wang, C., Cheng, Z., Yue, X.-G., & McAleer, M. (2020). Risk management of COVID-19 by universities in China. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(2), 36. <http://doi.org/10.3390/jrfm13020036>